

FELTÉRKÉPEZETT TRIANON

ZAHORÁN CSABA

Száray Miklós: térKéptelen(?) Trianon

Cartographia Tankönyvkiadó,

Budapest, 2020., 80 oldal, 3980 Ft

Rózsa Dávid – Rovács Barna (szerk.):

A számontartott nemzet

A Trianon előtti és utáni évtizedek

Magyarországa statisztikai térképeken

Központi Statisztikai Hivatal – Központi

Statisztikai Hivatal Könyvtára,

Budapest, 2020., 407 oldal, 14990 Ft

Csüllög Gábor – Gulyás László –

Suba János:

Térképek a trianoni békediktátum

történetéhez

Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged,

2020., 318 oldal, 3570 Ft

A mai magyar történeti tudat egyik legismer-
tebb és legstabilabb szimbólumának kétség-
kívül a történelmi Magyarország ábrázolása
számít. Azok a körvonalak, amelyek a dua-
lista nemzetállam-építés, majd a magyar irreden-
ta kultusz, illetve a történelemoktatás révén és a

populáris kultúra termékein keresztül beépültek a magyar műveltséget szerzők képzeletébe, pontosan kijelölve az „elképzelt magyar nemzeti teret”. Azt az „ideális” Magyarországot, amely egészen 1918 végéig hétköznapi valóságnak számított, ám a trianoni békeszerződés, majd főleg a második világháború után fokozatosan egyfajta vágyképpé, az „elvesztett (magyar) paradicsom” utáni nosztalgia jelképévé vált. Hogy aztán napjainkban könyvesboltok polcairól, különféle hivatalok faláról, honlapok és portálok tömkelegéről, továbbá pólókról, kitűzőkről és autómaticákról köszönjön vissza.¹ Ez azt is jelzi, hogy a nehezen leírható (csipkézett szélű, fekvő ovális a horvát nyúlvánnyal?), mégis „minden magyar” számára azonnal felismerhető alakzat bizonyos értelemben továbbra is hétköznapijaink része maradt, hiába szűnt meg kerekén egy évszázada az előképeként szolgáló államalakulat.

Mivel alapvetően egy térképről van szó – a történelmi Magyarország első világháború előtti megjelenítéséről –, várható volt, hogy a trianoni békeszerződés aláírásának 100. évfordulója környékén a számos művészeti, emlékeztetpolitikai és tudományos (vagy annak szánt) alkotás között idővel „Trianon” földrajzi szempontú, vagyis térképes elemzése is megjelenjen. Tulajdonképpen inkább az a furcsa, hogy egészen a 100. évfordulóig kellett várni az ilyen jellegű munkákra. Eddig ugyanis még nem adtak ki hasonló tematikus kötetet, annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés következményeinek térképes szemléltetésével gyakran találkozni a magyar nyelvű könyvekben, a tankönyvekben is. A Rónai András által szerkesztett, 1945-ben publikált *Közép-Európa atlasz* új kiadása² mellett számos, Trianonnal és kontextusával foglalkozó térkép jelent meg például a *Köztes-Európa 1763–1993*³ című vaskos kiadványban, Zeidler Miklós *Trianon* című munkájában,⁴ a *Magyarország az első világháborúban* című atlaszban,⁵ a Cartographia történelmi atlaszaiban, a Stiefel történelmi térképei között⁶ vagy a volt MTA Történettudományi Intézetének műhelyeiben folyó munka eredményeként.⁷ Mindenesetre nem kellett csalódnunk: 2020-ra három komolyabb kiadvány is megszületett, amelyeknek már a címe – vagy legalább az alcíme – is utal rá, hogy a trianoni kérdés központi helyet foglal el bennük: a *térKéptelen(?) Trianon* című atlasz, *A számontartott nemzet – A Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországa statisztikai térképeken* című album, valamint

---

1 ■ Erről lásd Feischmidt Margit: Populáris emlékeztetpolitika és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai. In: uő et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Bp., 2014. 51–81. old.

2 ■ Dr. Rónai András (szerk.): *Közép-Európa atlasz*. Szent István Társulat – Püski, Bp., 1993.

3 ■ *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Összeáll. Pándi Lajos és Bárdi Nándor, a térképeket rajzolta: Molnárné Kasza Katalin. Osiris, Bp., 1997.

4 ■ Zeidler Miklós: *Trianon. A magyar történelem rejtélyei*. Kossuth, Bp., 2016.

5 ■ Nagy Miklós Mihály: *Magyarország az első világháborúban. Térképek történelmi áttekintéssel*. Kárpátia Stúdió, Bp., 2014.

6 ■ Faragó Imre (szerk.): *A trianoni békekötés – Magyar História térkép*. Stiefel Eurocart Kft., 2004.

7 ■ A „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” és „A Habsburg-monarchia nemzetállami dezintegrációjának politikai és területi programjai” című kutatásokhoz Nagy Béla által rajzolt térképeket lásd: <https://www.1914-1918.btk.mta.hu/terkepek>, a Történettudományi Intézet munkatársainak kísérelő szövegeivel ellátott változatokat lásd: <https://tti.abtk.hu/terkepek?start=50>

a *Térképek a trianoni békediktátum történetéhez* című kézikönyv.⁸

A három kiadvány összehasonlítását némi-
leg megnehezíti, hogy műfajukban és kivitelezé-
sükben egyaránt különböznek egymástól. Míg a
Cartographia kötete klasszikus atlaszra emlékeztet,
amelyet a szokásosnál jóval több szöveges
magyarázat kísér, a KSH kiadványa leginkább régi
térképek reprodukcióit és a hozzájuk kapcsolódó
tanulmányokat tartalmazó albumra hasonlít; a har-
madik munka pedig olyan kézikönyv benyomását
kelti, amely standardizált térképeket és magyará-
zó szövegeiket foglalja magában. A legterjedelme-
sebb az album: 407 oldalon több mint 250 térképet
vonultat fel, a kézikönyv 318 oldalán 100 térkép
kapott helyet, míg a karcsú atlasz mindössze 80
oldal. Első pillantásra az album a „legreprezen-
tatívabb”, ami a nem túl sűrűn szedett szövegnek
és a rendkívül változatos, színes és kifejezetten
szép térképanyagnak köszönhető (igaz, a térképek
sajnos nem egy esetben csak nehezen olvashatók).
Az atlasz sűrű, apró betűs szövegeit ellensúlyozza
a színes térképek minősége, áttekinthetősége és
a számos diagram, amelyek jelzik a munka komple-
xitását. A kézikönyv kulcsinjét meghatározza, hogy
az egész publikáció fekete-fehér – ez meglehetősen
leegyszerűsíti a térképeket, amelyek vizuálisan is
elmaradnak az előbbi két kiadvány térképeitől.
A kísérő szövegek ugyanakkor áttekinthetők, és
formátumának köszönhetően ez a legkönnyebben
forgatható kötet.

A Cartographia – nem túl szerencsés című (még
egy zárójelbe tett kérdőjelet is tartalmaz) – atla-
szának szövegeit Száray Miklós történelemtanár és
tankönyvíró jegyzi. A Romsics Ignác előszavával
bevezetett kötet hat nagyobb részre tagolódik: *Tér-
mészeti adottságok, történeti előzmények; Magyarország
az Osztrák–Magyar Monarchiában; Az antant és a
környező országok céljai a világháború alatt; Közép-Eu-
rópa átrendeződése az I. világháború után; A történelmi
Magyarország felbomlása; A trianoni békeszerződés és
következményei*. Ezeket a részeket mellékletek, for-
rásjegyzék, jegyzetek és hivatkozások, valamint a
térképek jegyzéke egészíti ki.

A KSH albumát Rózsa Dávid könyvtáros, törté-
nész, az OSZK főigazgatója és Rovács Barna, a KSH
geográfusa és statisztikusa szerkesztette, a további
szerzői pedig többnyire a KSH munkatársai közül
kerültek ki (Derzsy Márk, Gyimesi Réka, Horváth
Balázs, Kőrös Áron, Rózsa Gábor, Sebők Richárd).
A kiadvány az elnöki köszöntő, a szerkesztői meg-
jegyzések, a szerzői életrajzok, a felhasznált iroda-
lom, a térképek és a rövidítések jegyzéke mellett 13,
hosszabb-rövidebb fejezetben bontja ki a kérdést: *A
természeti környezet; Az ország területe és közigazgatá-
sa; Az országgyűlési választások; A hadügy, a rendészet
és a rendvédelem; A népmozgalom és az egészségügy; Az
anyanyelv és a nemzetiség; A vallási-felekezeti összetétel;
A foglalkozásszerkezet; A mezőgazdaság; Az ipar és a*

*bányászat; A kereskedelem; A közlekedési, a postai és a
távközlési infrastruktúra; Az idegenforgalom.*

A Magyarságkutató Intézet támogatásával meg-
jelent kézikönyv szerzői Csüllög Gábor geográfus,
Gulyás László történész, geográfus és Suba János,
a Hadtörténeti Térképtár vezetője. A kötet száz
térképét nyolc – nem teljesen azonos hosszúságú –
fejezetbe osztották a szerzők: *Előzmények: Az Osztrák–
Magyar Monarchia 1914 előtt; Területi igények és
elképzelések az Osztrák–Magyar Monarchiáról; A Nagy
Háború (1914–1918) Osztrák–Magyar Monarchiát
érintő frontjai; Ideiglenes államterek a Monarchia terüle-
tén 1918–1924; A Magyar Királyság összeomlása 1918–
1919; A határok születése a versaillesi békekonferencián;
A határmegvonások következményei Magyarországra;
A határmegvonások következményei Köztes-Európában.*
A trianoni békeszerződés kérdéskörét áttekintő feje-
zeteket egy-egy szerzői előszó vezet be, és válogatott
szakirodalom, majd az egyes fejezetek idegen nyelvű
rövid összefoglalásai zárják (ezek rendhagyó módon
nemcsak a világnyelveken, hanem az angol és francia
mellett „az Osztrák–Magyar Monarchia 11 nyelvén”
is szerepelnek).

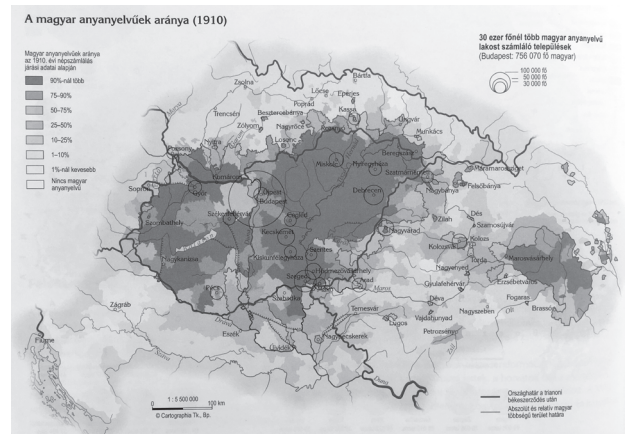
Mindhárom kiadvány szerzői olyan sokszínű tér-
képanyagot adtak közre, amelynek átfogó és részletes
elemzése meghaladná jelen írás kereteit. A kötetek
tematikai gazdagsága – különösen az albumé – a
fentebbi tartalomjegyzékekből is jól látszik, ezért a
továbbiakban nem térek ki az összes térképre és kísé-
rőszövegre, hanem a „nemzeti kérdés” vizsgálata felől
közelítem meg a három munkát. Mert úgy gondolom
– anélkül, hogy abszolutizálnám az etnicitás szerepét
és jelentőségét a történelmi Magyarország felbomlá-
sában –, hogy végeredményben a nemzeti kérdés volt
a trianoni rendezés ideológiai alapja, és – legalábbis
a szomszédok szemében – mindmáig az legitimálja
Magyarország 1920-ban rögzített határait. A követ-
kező szempontrendszer alapján hasonlítom össze az
egy-egy kiadványokat: 1. a nemzeti kérdés és az etni-
citás megközelítése és megjelenítése; 2. a történeti
és regionális kontextus bemutatása; 3. az összkép
és a beszédmód típusa, amely a Trianonról szóló
különböző (magyar) narratívákkal rokonítja az adott
kiadványt. Mind a térképeket, mind a kísérőszövege-
ket történelmi (nem térképész) szemmel mérlegem.

AZ ETNICITÁS ÉS A NEMZETI KÉRDÉS MEGKÖZELÍTÉSE ÉS MEGJELENÍTÉSE

Mindhárom kiadvány alapvetően a nemzeti para-
digmán belül marad. Szerzőik elsősorban (magyar)
nemzet- és államtörténetet ábrázolnak, a nemzet
fogalmát pedig magától értetődőként, elemzésük
egyik stabil kiindulási pontjaként kezelik. A nemzet
kategóriáját külön nem elemzik, mint ahogy az az
újabb nacionalizmus kutatásokban történik, és XIX–
XX. századi relevanciáját sem kérdőjelezzük meg. Ami
az utóbbit illeti, ez valóban helyénvalónak tűnik,
hiszen a XIX–XX. századot (és részben a jelenünket

is) egyértelműen meghatározta a nemzeti eszme, a nacionalizmus és a nemzeti mozgalmak dinamikája, nemcsak a politika- és diplomáciatörténetet, hanem az emberek hétköznapiit is nagymértékben befolyásolta. Trianon esetében a nemzeti kérdés különösen fontos szerepet játszott: az első világháború végén az oroszországi bolsevikok, majd a Woodrow Wilson által meghirdetett „önrendelkezési jog” vált az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának központi elvévé, amely – napjainkig tartó hatállyal – egyúttal az új nemzetállamok létrehozását és a határaikat is legitímálta. Ugyanakkor a nemzeti elv érvényesítése, amellyel a győztesek és a vesztesek egyaránt érveltek, a „terepen”, vagyis a konkrét helyszíneken már jóval nehezebb volt. Az egyes társadalmak nemzeti homogenizálása a XX. század első évtizedeiben még korántsem érte el azt a mértéket, amit a későbbiekben, a nemzetépítő és a nemzeti aktivisták pedig gyakran szembesültek a „nemzeti közömbösséggel”⁹ és a „többes” vagy „átmeneti” identitások – akár ma is megfigyelhető – számtalan példájával.¹⁰ A nemzeti identitás ilyesfajta „megkérdőjelezése” egyik munkára sem jellemző. Ennek a helyzetnek a térképes megjelenítése nyilván nem lenne könnyű feladat, talán a nyelvhatárok elmosódottsága és mozgása, illetve a városi népesség nemzeti összetételének néha meglepő mértékű változásai tudnák ezt valahogy szemléltetni. Igaz, az atlasz kísérőszövege a „hungarus tudat” mellett megemlíti, hogy a XIX. század előtt az emberek identitásában a (kulturális vagy nyelvi alapú) etnicitásnál fontosabb volt a felekezeti és a társadalmi kötődés (Száray, 13. old.). A nemzeti közösségek mint viszonylag szilárd határokkal rendelkező csoportok kérdése, illetve a nemzeti identitás szituativitása¹¹ sem merül fel azonban (az atlaszok esetében ez valamivel érthetőbb). Végül csak egyes szerzők térnek ki az etnikai adatok alapjául szolgáló statisztikák értelmezésére, ami egyszerre jelenti a népszámlálások anyanyelvre vagy nemzetiségre vonatkozó kérdését, valamint a magyar állam és az utódállamok statisztikáinak egymásközi eltéréseit. Pedig az adatrögzítés gyakorlati közötti különbségek (a dualista Magyarországon az anyanyelv, később, az utódállamokban

a nemzetiség lett az identitást megragadó felmérések alapja), valamint a „statisztikai asszimiláció” jelensége gyakran számháborúhoz vezetett magyar–szomszéd viszonylatban. Nem meglepő módon ezzel csak a KSH albuma foglalkozik valamivel részletesebben, ismertetve a magyarországi népszámlálási gyakorlatot (Rózsa–Rovács, 158. old.), és röviden külön kitérve az anyanyelv és a nemzetiség közötti diszkrepanciára is (uo. 181–182. old.). Ezzel szemben a Car-

Cartographia, 24. old.

tographia atlasza még csak fel sem veti ezt a kérdést, míg az EKEK kézikönyve „az egyszerűség kedvéért” az anyanyelvi adatokat nemzetiségi adatokként (!) kezeli (Csüllög–Gulyás–Suba, 27. old.).

E tekintetben tehát mindhárom kötetet többé-kevésbé klasszikus, mondhatni „konzervatív” módszertani megközelítés jellemzi,¹² amit az is nyomatékosít, hogy csak elvétve fordul elő az irodalomjegyzékekben utalás nem magyar szakirodalomra vagy külföldön közzétett térképre. Magának az etnicitásnak és a nemzeti kérdésnek a megjelenítése viszont az egyes kiadványokban jól kimutathatóan eltérő. Míg az atlasz és a kézikönyv szerzői nagy hangsúlyt fektettek a nemzeti kérdésre, melyet a trianoni határok kialakítása egyik döntő okaként említenek, az album készítői nemcsak hogy nem firtatták „Trianon” létrejöttének okait, de a történelmi Magyarország nemzetiségi problémáival sem foglalkoztak különösebben.

A Cartographia atlasza – a világháborús vereség mellett – egyértelműen a magyarországi nemzetiségi kérdést és megoldatlanságát jelöli meg a történelmi Magyar Királyság felbomlásának fő előidézőjeként. Az etnicitásra irányuló fókusz ezért végig jól kivehető az atlasz lapjain – a szövegben és a térképeken egyaránt –, a középkortól Trianonig, illetve a békeszerződés utóhatásaként egészen napjainkig. Ennek során szemléletes térképek mutatják be a történelmi Magyarország társadalmi fejlődésének etnikai/nemzeti vonzatait, megannyi területen érzékeltetve az etnicitás jelentőségét (például a kivándorlás megoszlásán belül stb.), és több térkép is megjele-

8 ■ A Száray Miklós szövegíróhoz köthető kiadványt a továbbiakban, az egyszerűség kedvéért, „atlaszként” idézem; a Rózsa Dávid – Rovács Barna szerzőségével megjelent munkát a továbbiakban „albumként” említem; a Csüllög Gábor – Gulyás László – Suba János neve alatt megjelent kiadványt pedig „kézikönyvként”.

9 ■ Ezzel kapcsolatban lásd Tara Zahra: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review*, 69. (2010), 1. szám, 93–119. old.

10 ■ Erről Kassa példáján lásd: Ondrej Ficeri: *Posttrianonské Košice. Premeny etnických identít obyvateľov Košic v medzivojnovom Československu*. VEDA, Bratislava, 2019.

11 ■ Ezzel kapcsolatban lásd Rogers Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás*. *Beszélő.hu* 6. évf., 7. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/csoportok-nelkuli-etnicitas>

12 ■ A „módszertani nacionalizmus” kapcsán lásd Gyáni Gábor: *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája*. In: *uo: Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Kalligram, Bp., 2018. 67–88. old.

níti az ország etnikai viszonyait – magyar fókusszal (a magyar anyanyelvűek aránya és magyar néprajzi tájak, csoportok és nyelvjárások), és az összes nemzetiségre nézve, az ország fontosabb városainak a nemzetiségi összetételével egyetemben. A szöveg külön is megemlíti az egyes nemzetiségek összeérő, egymásba csúszo elhelyezkedését, az etnikumok keveredését (Száray, 26. old.). Roppant érdekesek a nyelvhasználatot feltüntető térképek, amelyek a magyar államnyelv ismeretét vizik térképre. Ahogy a szöveg is megállapítja: magyarul elsősorban a magyar népesség beszélt, „az ország nagyobb részén a nem magyar anyanyelvűek több mint 70%-a nem beszélt az államnyelvet” (uo. 30.).¹³

A nemzetiségi kérdés mint „Trianon” központi motívuma az atlasz végén (a mellékletek előtt) újból visszatér, ahol a szerző mintegy összefoglalja a „térképekre vetített eseményeket”: „a világháborús verecség utáni békeszerződés a történelmi Magyarország területi integritását ügyesebb diplomácia, egy korrekt etnikai elv és a vesztes Magyarország érdekeinek a figyelembevételével mellett sem biztosította volna. Azonban nem szorult volna kisebbségi létbe – sokszor közvetlenül a határon túra – közel három és fél millió magyar, amelynek konzekvenciájaként a területi veszteség is kisebb lett volna, kevesebb alapja lett volna a térség jövőjét meghatározó sérelmi politikának, és az évtizedek múltával tán azok a sebek is begyógyultak volna, amelyek sok honfitársunknak határon innen és túl még ma is fájnak.” (Száray, 66. old.) Mindehhez annyit talán hozzáfűzhetünk, hogy az egyik legnagyobb gond magának a kisebbségi létnek a problematikussága – vagyis hogy kisebbségben lenni napjainkban is gyakran hátrányokkal és negatív kísérőjelenségekkel jár, holott ez másképp is lehetne.

Az atlasz mellékletében három további, nagy alakú térkép kapott helyet, amelyek közül az ún. „vörös térkép” emblematikus korabeli dokumentumként az etnikai elvet jeleníti meg; a kiemelkedő magyar személységek születési helyeit, valamint a magyar történelmi és irodalmi emlékhelyeket és könyvtárakat a Kárpát-medencében ábrázoló térképek pedig a politikai határok ellenére máig meglévő, közös magyar kulturális örökséget szimbolizálják.

Az EKEK kézikönyvében is fontos szerepet kap az etnicitás, de már kevésbé emelkedik ki a Magyar Királyság felbomlásának több más tényezője és körülménye közül, nem úgy, mint az atlaszban. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1910-es etnikai összetételét az egyes országok és tartományok szintjén, egy-egy számmal jelzik. Noha önmagában véve ez is informatív, az egyes értékek ugyanis visszaadják a birodalom soknemzetiségű és kevert jellegét Bukovinától egészen Tirolig, de a népcsoportok elhelyezkedéséből eredő tarkaságot már nem (Csüllög – Gulyás – Suba, 26. old.). Ennek a módszernek az a hátulütője, hogy túlzottan is elnagyolt képet nyújt az etnikai viszonyokról. Több román történész is úgy érvelt Nagy-Románia létrejöttének a kellő nemzeti meg-

alapotottsága mellett, hogy a románok minden egyes tartományban abszolút vagy legalább relatív többséget alkottak.¹⁴ A megyék, városok és járáások többség szerinti csoportosítása viszont hívebben mutatja a történelmi Magyarország erőteljes etnikai tagoltóságát: a Horvátországgal együtt számolt 71 vármegye (+Fiume) közül csak „35 megyében volt valamilyen arányú magyar többség”, a 83 „központi szerepű település” közül pedig csak 58 rendelkezett magyar nyelvű többséggel (Csüllög–Gulyás–Suba, 37. old.), s közülük több is a magyar nyelvhatáron túl helyezkedett el. A magyar járáások ábrázolása az atlaszhoz hasonló módon mutatja a két magyar etnikai tömböt és az egyes magyar városi és vidéki enklávékat (uo. 40. old.).

A KSH albumának fókuszában – a két másik kiadványhoz képest – jóval kevésbé áll a nemzeti kérdés és általában véve az etnicitás. A történelmi Magyarország etnikai sokszínűségéről mind a térképeken, mind a kísérő tanulmányokban többnyire csak a „kijelölt helyeken” – a népességet érintő részeken – esik szó, de az ezt ecsetelő fejezetek is a rövidebbek közé tartoznak (így a közlekedéssel, a postai és a távközlési infrastruktúrával vagy a mezőgazdasággal, illetve az iparral és a bányászattal foglalkozó fejezetek rendre terjedelmesebbek). Ebben önmagában nincs semmi különös, mivel a kötet különféle korabeli statisztikai és felmérési adatokat tükröző térképeket, valamint a gazdasági-társadalmi folyamatokat illető elemzéseket közöl, és az etnikai viszonyok relevanciája valóban csekély például „a rétek, legelők és nádasok arányainak” vagy a *Magyar korona országai tűzállóságra megvizsgált anyagjainak* áttekintő térképén. A nemzeti kérdés hiánya azonban már feltűnő, amikor olyan társadalmi és közigazgatási ügyeket is érintenek a szerzők, amelyeknek pedig megvoltak az etnikai vonatkozásai, sőt e tekintetben nem egy esetben kifejezetten fontosak. Például a közigazgatás alakulását elemző szöveg a helynevek szabályozásáról elfogadott 1898-as törvényről megemlíti ugyan, hogy „a nemzetiségi kérdés kapcsán vitát kavart” (Rózsa–Rovács, 54. old.), de az már nem derül ki a szövegből,

13 ■ Ezt a jelenséget – közvetve pedig a kontaktzónákban Trianon előtt főleg a magyarok javára ható asszimilációs folyamatokat – még látványosabban mutatja meg: Demeter Gábor – Szulovszky János: *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. MTA BTK – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke, Bp.–Debrecen, 2018. 96. old.

14 ■ Lásd pl. Lucian Boia: *Az 1918-as nagy egyesülés. Nemzetek, határok, kisebbségek*. Koinónia, Kolozsvár, 2018. 60. old., illetve Ioan-Aurel Pop: *Marea Unire și Sărbătorea Nașională*. In: uő: *Româniile. Eșouri dinspre Unire*. Editura Școala Ardeleană. Cluj-Napoca, 2019. 248–249. old.

15 ■ Ezzel kapcsolatban lásd Valló Andor: „Ezernyi szegényfolt”: tényleg történelemhamisítást idéző Trianon-émlékművet lepleznek le augusztus 20-án. Válasz Online, valaszonline.hu 2020. 08. 14. <https://www.valaszonline.hu/2020/08/14/trianon-emlekmu-alkotmany-utca-helynevek-kritika/>, továbbá Berecz Ágoston: *Nevek a rámpán avagy a vágy elérhetetlen tárgya*. Az Alkotmány utcai emlékhely és a magyar Nagy-Magyarország. 2000, 2020. 1. szám, 3–23. old.

hogy miért. Így elsikkadnak tehát a törvény „magyarosító” hatásai.¹⁵ A magyarországi parlamentarizmus működését bemutató tanulmányban is meglepően kevés szó esik a nemzetiségi kérdéstről, vagy legalább a lakosság etnikai összetételéről (erre még visszatérek), és csak a *tengerentúli kivándorlás a Magyarbirodalomból* és a *magyar anyanyelvűek kivándorlása* című térképek kapcsán kerül elő, hogy a kivándorlásban felülreprezentáltak voltak a nemzetiségek, különösen Észak- és Északkelet-Magyarországon főleg a szlovákok (uo. 134-137. old.). A népszámlálások eredményeit bemutató, *Az anyanyelv és a nemzetiség* című fejezet viszont már értelemszerűen alaposan foglalkozik az etnikai viszonyokkal. Azon túl, hogy röviden kitér a nemzetiség és az anyanyelv mérésének a problémájára, számos látványos térképet is felsorakoztat, például Keleti Károly és Hátsék Ignác 1882-es térképeit a „magyarnemzetiség” és a „románnemzetiség számarányáról” (uo. 159-160. old.), valamint több kisebb méretű anyanyelvi térképet, mutató néprajzi (etnikai) térképeket (beleértve az elismerően értékelt „vörös térképet” is), a magyar nyelvtudást megjelenítő térképeket stb.

Az összeállítók az atlasz (pl. Száray, 24, 48, 51. old.) és a kézikönyv (pl. Csüllög–Gulyás–Suba, 36–40. és 182–186. old.) több térképén is rávetítették a trianoni határvonalat az 1910-es népszámlálás adatai szerint magyar többségű területekre. Ekképp egyszerre rajzolódik ki a két összefüggő magyar tömb megléte (a központi és a székelyföldi régióé) és a számos kis magyar „sziget”, ami gyakorlatilag lehetetlenné tette a mindenki számára kielégítő, méltányos nemzeti elhatárolást. Am az is jól látszik, hogy milyen durván sikerült végül a nemzetiségi területek „lefaragása” Magyarországról. A térképek nyilvánvalóvá teszik, hogy szinte minden határszakaszon sérült a magyarok önrendelkezési elve, pontosabban alárendelődött a szomszédok (és közvetve az őket támogató nagyhatalmak) gazdasági, közlekedési és stratégiai érdekeinek. Ahogy az atlasz szövegének szerzője fogalmaz: a „Négyek Tanácsa elfogadta a cseh, román és szerb politikusok nyomására született bizottsági javaslatokat annak ellenére, hogy tisztában voltak azoknak a wilsoni elvekkel szembenálló, az etnikai szempontokat figyelmen kívül hagyó, irreális voltával.” (Száray, 46. old.) Ennek következményeit később, a magyar „Trianon-szindróma” (vagy kulturális trauma) lényegét megragadva így értékeli a szerző:

„A legfájóbb és a legnehezebben feldolgozható vonatkozás e kérdésben az, hogy a Trianon előtti Magyarország magyarságának a harmada kisebbségbe került. S ami a kortársak – s az utókor – bírálatát méltán kiválthatja, az az, hogy ennek a közel három és fél millió magyarnak a fele közvetlenül a trianoni határok túloldalán, a honi magyarsággal egy tömbben élt. A Kárpátok felé huszonöt-ötven kilométerrel távolabb húzódó határ ennek a népességnek a felét megmenthette

volna a kisebbségi sorstól.” (Uo. 49. old.)

Hasonlóan – bár kissé sommásan – fogalmaznak a kézikönyv szerzői is: „egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a trianoni határvonal kialakítói gyakorlatilag a magyar határ teljes hosszában eltértek az etnikai elv alkalmazásától.” (Csüllög–Gulyás–Suba, 185. old.) Itt viszont felmerül az a kérdés is, hogy „Lehetett volna-e a trianoni határ-

KSH, 269. old.

vonalnál a magyarság számára kedvezőbb határokat húzni?” (Uo. 187. old.) Bár a szöveg röviden felvillantja ezt az alternatívát, ez térképen sajnos már nem jelenik meg. Pedig ezeket a térképeket, különösen a központi magyar tömb nyelvhatárait ábrázolókat tanulmányozva szinte reflexszerűen felötlik az olvasóban, vajon az etnikai elv pontosabb és következetesebb – és nem kizárólag a magyarok rovására menő – alkalmazása (esetleg helyi népszavazásokkal is kiegészítve) milyen országhatárokat eredményezett volna. Ha a nyelvhatárokat konvertálják államhatárokká, szemlélatómsá olyan Magyarország lett volna az eredmény, amelynek a határai sokkal inkább emlékeztetnének a „trianoni”, mintsem az „ezeréves” határokra. Ha így történt volna, a trianoni területeken túl Magyarország részét alkotná még északon a dél-felvidéki és a kárpátaljai magyar többségű sáv a Csallóköznel, a Vág és a Garam alsó folyásával, az Ipoly völgyének jó részével, Gömör déli felével, többek közt Komárom, Rozsnyó, Ungvár és Beregszász városaival, esetleg Kassával és Losonccal, keleten a partiumi magyar és német többségű sáv a Szilágyság egy részével, Szatmárnémeti, Nagyszalonta és Arad városokkal, esetleg Nagyvárral, délen pedig a Tisza mentén a Ferenc-csatornáig érő területre Szabadkával, esetleg a Baranyai háromszöggel. Ugyanakkor a német többségű Sopront az etnikai elv automatikus érvényesítésével elcsatolták volna, a Székelyföld problémáját pedig ez a rendezés sem oldotta volna meg.

A Magyarország föderalizálását („kantonizálását”) 1918 végén indítványozó tervek bemutatásánál az atlaszban (Száray, 44. old.) és a kézikönyvben (Csüllög–Gulyás–Suba, 68–71. old.) egyaránt szerepel a lakosság nemzeti összetétele, viszont a térképeken ez sajnos már kevésbé látható. Ugyanakkor az atlasztól eltérően a kézikönyv az 1918–1919 fordulóján létező különféle demarkációs és frontvonalakat is rávetíti egy járásokra alapozó etnikai térképre, térben is felvetve ezáltal a magyar etnikai határok esetleges megvédésének lehetőségét. A kísérőszöveg a demarkációs vonalak és a nyelvhatárok korrelációját vizsgálva megállapítja, hogy csak a Bartha–Hodža-vonal tükrözött „igazságos etnikai helyzetet” (és részben a román csapatok által 1919 elejéig elért vonal), a többi azonban a magyar többségű járásokat is idegen megszállás alá helyezte (uo. 127. old.).

Az új határok kijelölésével kapcsolatos bírálatokat egyszerre árnyalja és támasztja alá az 1918–1920 között amerikai és brit, illetve magyar részről megfogalmazott határjavaslatok etnikai térképen való bemutatása (Száray, 46–47. old.; Csüllög–Gulyás–Suba, 140–143. old.). Látszik, hogy a brit és amerikai javaslatok valamivel következetesebben alkalmazták volna az etnikai elvet, de végül más szempontok döntöttek, mint ahogy az is közrejátszott ebben, hogy a magyar érdekek – a szomszédokétól eltérően – az egyes bizottságok munkájában alig érvényesültek (Száray, 46. old.). Ez mind a Cartographia atlaszában, mind az EKEK kézikönyvében szinte azonos módon szerepel, azzal különbséggel, hogy míg az előbbi egy 1918. októberi amerikai javaslatot, az utóbbi egy 1919. januárit jelenít meg (az 1919-es a korábbihoz képest Nagyváradot és Aradot Magyarországnál hagyná, Kárpátalját viszont már nem). Ugyanakkor kár, hogy a békeszerződés aláírását megelőző, 1920. tavaszi titkos magyar–francia tárgyalásokon felvetett magyar elképzelések esetében egyik kiadványban sem jelennek meg a nyelvhatárok – pedig látszik, hogy a magyar javaslatok jobban érvényesítették az etnikai elvet, noha itt szintén felmerültek egyéb szempontok is (Kelet-Szlovákia, Kárpátalja, Bánság, Burgenland) (uo. 47. old.; Csüllög–Gulyás–Suba, 148–149. old.).

Az atlasz több térképet és ábrát is szentel a terület- és népességvesztés etnikai vonatkozásainak. Áttekintő és az utódállamokhoz került régiók kisméretű térképei, továbbá kördiagramok érzékeltetik a nemzetiségi arányokat, valamint azt, hogy az egyes régiókban – Horvátországot és Burgenlandot leszámítva – az új „államalkotó” nemzet sem rendelkezett elsősorú többséggel (Száray, 48–49. old.). Ezen túl a menekültek kérdésére is kitér – összhangban az újabb szakirodalomban erre a témára irányuló fokozott figyelemmel –, és országokénti és időbeli bontásban mutatja be a több mint 400 ezres tömeget, megadva a menekültek arányát is az elszakított magyar népességben (uo. 51. old.). Ezzel szemben a kézikönyv a magyar többségű városok feltüntetésén

és a már említett vármegyei és járási alapú etnikai térképeken túl csak a „kisantant államokhoz” került magyar kisebbségeket tünteti fel, az elcsatolt területek össznépességével és a magyar lakosság arányával egyetemben (Csüllög–Gulyás–Suba, 222–223. old.). A menekültekkel ez a kötet nem foglalkozik.

A KSH albumának készítői kevésbé koncentráltak a trianoni határok megállapítására, az értékelésüket azonban ők sem kerülték ki. A történelmi Magyarország felbomlását az első világháború demográfiai folyamatainak kontextusában elemzi az anyanyelvvel és nemzetiséggel foglalkozó fejezet szerzője. Miután a halottak magyar felülreprezentáltságát megemlíti, tárgyilagosan vázolja a nemzetiségek elszakadását és az ország jelentős részének – ellenállás nélküli – idegen megszállását, olyan területekét is,

„amelyek jócskán túlterjeszkedtek a nyelvi határon, összefüggő magyar lakosságú vidékeket szakítva el Magyarországtól. A megszállást végül az 1920-as trianoni békeszerződés legitímálta. A gazdasági veszteségek mellett a nemzetiségek önrendelkezését hirdető wilsoni elveket figyelmen kívül hagyó határmegállapítás sújtotta legjobban a magyarságot. A békediktátum következtében hozzávetőlegesen 3 millió magyar, a teljes Kárpát-medencei magyarság közel egyharmada került az utódállamok fennhatósága alá. A nemzetiségi elvet legdurvábban a csehszlovák–magyar és a román–magyar határ megállapításakor sértették meg, a határ túloldalán is döntően magyar lakosságú területeket hagyva, főként stratégiai okokból (vasútvonalak futása, nagyvárosok elhelyezkedése).” (Rózsa–Rovács, 174. old.)

Az etnicitás kérdése Magyarország városszerkezetének a változása kapcsán is figyelmet kap: a ritkán lakott hegyvidékek elcsatolása és Budapest megnövekedett súlya miatt az ország városiasabb és sűrűbben lakott hely „lett”, de „a nagyvárosok szempontjából különösen fájdalmas volt a határmegvonás; a nyelvhatárokon fekvő, vagy sokszor még a magyar nyelvterület szerves részét képező és magyar többségű városok gyűrűje az utódállamokhoz került” (uo. 138. old.). Röviden az album is érinti a menekültek nagy tömegét (uo. 152. old.).

A fentieket összegezve látszik, hogy az etnicitás, különösen a Cartographia atlaszában kerül igazán előtérbe, és a szerző tulajdonképpen erre fűzi fel a mondanivalóját – összhangban az új rend deklarált logikájával. Az EKEK kézikönyvére már nem ilyen határozottan érvényes ez, noha a nemzeti kérdés itt is fontos szerepet játszik. Ezzel szemben a KSH albumában a kérdéskör csak egy a sok közül, és – a valódi

16 ■ Lásd Gerő András: *Az elsősorú kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Habsburg Történelmi Intézet – Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp., 2017. 112. old.

jelentőségéhez képest – inkább háttérben, mintsem a középpontban van.

TÖRTÉNETI ÉS REGIONÁLIS KONTEXTUS

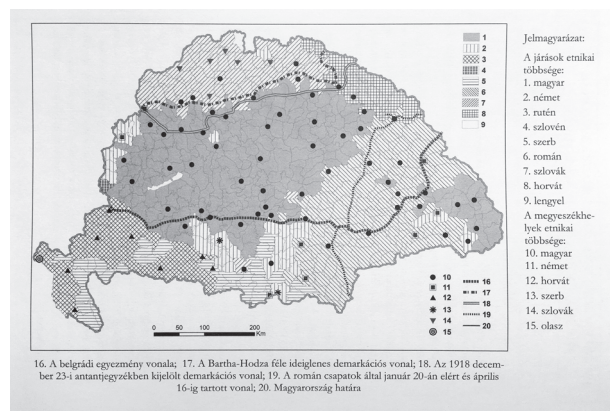
A három kiadvány különbözőképpen ágyazza be „Trianont” a történeti folyamatokba és a régió tágabb földrajzi összefüggéseibe. Ezen egyrészt a magyarországi nemzetiségi kérdést, főképp a különféle nemzeti mozgalmak XIX–XX. századi rivalizálását, továbbá a békeszerződés egyes következményeit értem, másrészt a közép- és kelet-európai régióban és Európában zajló állam- és nemzetépítési folyamatokra, illetve a geopolitikai átrendeződésekre utalok vele.

A Cartographia atlasza részletesen bemutatja a történelmi Magyarország etnikai viszonyainak változásait, és döntően a török háborúk pusztításaiig, illetve az őket követő betelepülésekig és telepítésekig vezeti vissza a magyarság etnikai pozícióinak megrendülését. Ez így érthető is. A Horvátország nélküli Magyar Királyságban a XV. század végén – becslések szerint – a kb. kétharmados magyar nyelvű többség a XVIII. század végére alig 42%-ra olvadt (Száray, 10–13. old.), amit a későbbiek során csak kis részben sikerült „visszafordítani”. Ez utóbbi folyamatot a nemzetiségi kérdés tárgyilagos ábrázolásával mutatja be az atlasz, külön térképeket szentelve a nagyobb nemzetiségeknek (románok, szlovákok, horvátok, szerbek, ruszinok). A nyelvhasználatot szabályozó nemzetiségi törvény és a magyar politikai nemzet koncepciójának vázlatos ismertetése mellett a szerző megemlíti a magyarosító törekvéseket és az egyes nemzetiségi mozgalmakat is (uo. 26–30. old.). Egyszerre tanulságos és hasznos a Monarchia megreformálását célzó különféle javaslatok térképes megjelenítése: Wesselényi Miklós, František Palacký, Kossuth Lajos, Aurel (C.) Popovici és a „nagyhorvát trialista” elképzelések megannyi érdekes alternatívát mutatnak az osztrák-magyar kiegyezés által stabilizált, ám végül összetartáhatatlanná vált Monarchiára (uo. 18–19. old.).

Az EKEK kézikönyve viszont csak a közvetlen előzményekkel foglalkozik. A nemzeti kérdés tágabb kontextusára nem tér ki, mindössze Köztes-Európa és a Monarchia, illetve a szomszédos államok (Szerbia és Románia) első világháború előtti pillanatképet rögzíti (Csüllög–Gulyás–Suba, 20–25, 52–53, 56–57. old.).

Mivel a KSH albuma a XIX. század közepe, főképp pedig a kiegyezés és az 1945 között készült térképek közül ad közre válogatást, a szerzőknek így elég sok terük maradt a történeti kontextus érzékeltetésére. Ugyanakkor – mivel a munka Magyarországról szól – a regionális összefüggések csak elvétve jelennek meg benne. Az *anyanyelv és nemzetiség* fejezet a Cartographia atlaszához hasonlóan szintén a középkorig nyúlik vissza: nagyjából ugyanolyan adatokat közölnek itt a történelmi Magyar Királyság török háborúk előtti, majd utáni etnikai viszonyairól (a Horvátország nélküli számított háromnegyedes

magyar többség relatív többséggé csökkent, és csak a XIX. században kezdett újra nőni, hogy a század derekára elérje – Horvátország nélkül – a 42%-ot) (Rózsa–Rovács, 158. old., Vö. Száray, 10–13. old.). A magyar népesség arányának növekedése kapcsán a szöveg szerzője a természetes tényezőket hangsúlyozza (Rózsa–Rovács, 164–165. old.): „a magasabb termékenység és természetes szaporulat, a kisebb mértékű kivándorlás, valamint a természetes elmagyarosodás

EKEK, 216. old.

a társadalmi-gazdasági átalakulás, a modernizáció során.” (Uo. 168. old.) A városiasodással összefüggő magyarosodást pedig úgy foglalja össze, hogy a városokba tartó magyar bevándorlás magyar többség kialakulását eredményezte a korábban nem magyar többségű városokban is, és ez a magyarosodási folyamat a románokat, a szerbeket és a ruszinokat alig, a németeket, szlovákokat és zsidókat ellenben jóval nagyobb mértékben érintette (uo. 171. old.).

Mindazonáltal az etnikai tömbök stabilitását mutatja, hogy a magyar anyanyelvűek városi népességben belüli arányának 1880–1910 közötti növekedéséhez (60%-ról 72%-ra) képest a vidéki növekedési adatok jóval szerényebbek voltak (38%-ról 42%-ra) (uo. 173. old.). A magyar nyelvtudás kapcsán pedig megállapítja: „Megfigyelhető, hogy csak a magyar tömbterületek nem magyar anyanyelvű lakossága sajátította el többségében a nyelvet, míg a nemzeti-ségi tömbterületek lakói – az erőszakos magyarosítás vádját gyengítve – alig beszéltek magyarul.” (Uo. 175. old.) Sajnos – az atlasztól eltérően – ez az egyetlen reflexió az „erőszakos magyarosítás” jelenségére, pedig az meglehetősen kiemeltnek számít a trianoni kérdéskörben. Ezenkívül gyakorlatilag semmi olyat nem találni a kiadványban, ami segítene megérteni vagy értelmezni a nemzetiségek elszakadási törekvését az első világháború végén; a kísérszöveg lakónikus tömörségű leírást ad az 1918–1920 közötti eseménysorról.

Már említettem, hogy az országgyűlési választásokat áttekintő tanulmány szerzője is feltűnően mellőzi a nemzetiségi kérdés tárgyalását. Hiába alkották a

nemzetiségek az ország lakosságának közel felét és a választópolgárok közel 44%-át,¹⁶ és hiába működött számos nemzetiségi párt és mozgalom is a dualista időszakban – és folytak az országgyűlésben, de azon kívül is komoly viták a nemzetiségi kérdéstről¹⁷ –, minderről annyit találni csupán ebben a fejezetben, hogy „a nemzetiségi kerületek stabilan a kormány-pártra szavaztak” (Rózsa–Rovács, 77. old.). A kiegyezés utáni magyar kormányok nemzetiségi politikáját, illetve az egyes kormányok mozgalmak törekvéseit és a pártok stratégiáit ezzel az egyetlen félmondattal elintézni legalábbis sokat mondó „hanyagság”, még akkor is, ha tudjuk, hogy a nemzetiségi választópolgárok nagy hányada a választásokon a dualizmus jó részében a passzivitást választotta. Holott ennek a témának komoly és gyarapodó szakirodalma van idehaza is,¹⁸ sőt a szerző még Gerő András könyvére is hivatkozik, aki röviden ugyan, de azért kitért erre a kérdésre.¹⁹ Plusz egy-két választási térképpel jól szemléltetni lehetett volna a dualista Magyarország népképviseleti deficitjét, tekintve, hogy a választójog korlátozásával és a legkülönbébb adminisztratív eszközökkel nem „csupán” a nőket és a szegényebb néprétegeket zárta ki a közügyekből, hanem a nemzetiségi kérdést is marginalizálta az országos politikában.²⁰ Ennélfogva a magyar politikai elit sem igazán tudta felmérni a nemzeti mozgalmak tényleges mobilizáló erejét, másrészt az adott pillanatban – 1918 őszén – maguk a nemzetiségi vezetők is a szeparatizmusban keresték végül a megoldást a maguk problémáira.

Az atlaszban az antant háborús céljairól és a szomszédok igényeiről közölt térképek mutatják, hogy a Monarchia felosztása nem volt eleve eldöntve. A szomszédos vezetők maximális területi igényeinek ismertetése, valamint egymásra helyezése érzékelteti, hogy akár még a trianoninál is kisebb torzová zsugorodhatott volna Magyarország,²¹ s egyúttal az érvrendszerek ellentmondásosságát és az egész eljárás megannyi problémáját is felvillantja (Száray, 36. old.). A kézikönyvben úgyszintén megidéz a szomszédok igényeit, a háború alatt született egyezményeket és elképzeléseket, a délszlávok és a „román irredenta mozgalom” követeléseit, Masaryk 1915-ös csehszlovák javaslatait (Csüllög–Gulyás–Suba, 54–55, 58–63, 64–65. old.), valamint Aurel (C.) Popovicinak a Monarchia átszervezésére irányuló koncepcióját (uo. 48–49. old.). A román igényeket viszont csak a Magyar Királyságra nézve ábrázolja az egyik térkép, Besszarábia és Bukovina itt nem szerepel, ugyanakkor a kisérszöveg „a román irredenta jogos igényei” között említi a máramarosi, közép-erdélyi és kelet-bánsági román tömböt (uo. 60–61. old.).

Ennél is nagyobb léptékűek azok a térképek, amelyek az atlaszban Kelet-Közép- és Délkelet-Európa első világháború utáni átrendeződését ábrázolják az etnikai viszonyokkal együtt, és a népességmozgásokat is érzékeltetik, a kördiagramok pedig a multietnikus Monarchia nemzetiként számon tartott utóállamai-

nak a multietnicitását demonstrálják (Száray, 38–39, 41. old.). Adja magát a kérdés: mennyiben oldották meg a Párizs környéki békék a kisebbségi problémát. A válasz így hangzik:

az új „határok ugyan csökkentették a kisebbségek abszolút számát Európában, azonban korántsem olyan mértékben, ahogyan a megfogalmazott elvek [...] szellemében várható lett volna. Tulajdonképpen a problémát is feldarabolták. [...] Összeségében azonban – változó etnikai összetétellel – valóban csökkent a kisebbségben élők aránya...” (Uo. 41. old.).

A nemzetiségi kérdés a Monarchia és Magyarország szétesésével sem rendeződött, ismétli a szerző később is, amihez még hozzátűzi: a kisantant kivételével a térségben alig tapasztalható a gazdasági és politikai együttműködés, ráadásul a kisebb nemzetek (szlovákok, horvátok, szlovének) maguk is elégedetlenek a háború utáni új államrendezkedéssel

17 ■ Lásd pl. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I–VII.* Tankönyvkiadó, Bp., 1952–1999.

18 ■ Lásd pl. A nemzetiségi kérdés és Horvátország története. In: *Magyarország története tíz kötetben.* 1848–1890/2. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. Akadémiai, Bp., 1979. 1333–1393. old.; A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: *Magyarország története tíz kötetben.* 1890–1918/2. Főszerk. Hanák Péter, szerk. Mucsi Ferenc. Akadémiai, Bp., 1978. 1003–1063. old.; Szendrei Akos: Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910). In: Egry Gábor – Feil István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században.* Napvilág, Bp., 2005. 257–275. old. Újabbán Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvasni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében.* Kalligram, Bp., 2016.; Uő: A románok és a magyar nemzetállam-építés. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Kronosz, Pécs, 2018. 341–364. old.

19 ■ Gerő: i. m. 103–107. old.

20 ■ Lásd pl. Segyevy Dániel: A választási térképekről. *Pangea.hu*, 2019. 06. 10. https://pangea.blog.hu/2019/06/10/a_valasztasi_terkepek_margojara

21 ■ Vö. Zeidler Miklós: A trianoni béke megalkotása. *Magyar Tudomány*, 2020. 6. szám, 753–754. old.

22 ■ Ezzel kapcsolatban lásd még a „kérszállamoknak” szentelt összeállítást a *Rubicon* 2020. 4. számában.

23 ■ Erről lásd Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után.* Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 47–79. old.

24 ■ Lásd például Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág, Bp., 2015.

25 ■ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Bereznay András: Erdély történetének bemutatása 1920 és 2000 között kiadott román történelmi atlaszokban. *Regio*, 2009. 2. szám, 143–170. old. <http://www.epa.hu/00000/00036/00074/pdf/143-170.pdf>; Vajda Barnabás: Hogyan változott az Osztrák–Magyar Monarchia képe a (csehszlovák) történelemtankönyvekben és iskolai atlaszokban az elmúlt ötven évben? *Történelemtanítás.hu* 2019. 3–4. szám, https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2019/12/10_03_13_Vajda.pdf

(uo. 64–65. old.). Az atlasz az ezredforduló utánig figyelemmel kíséri Trianon következményeit: 1920 óta a magyarság növekedése elmaradt a környező nemzetektől, az aránya pedig csökkent a Kárpát-medencében (igaz, megmaradt a relatív többsége). Több ábra és egy etnikai térkép is szemlélteti a magyar kisebbségi közösségek fogyását és az etnikai térszétést (2001-ig) (uo. 67. old.).

A kézikönyv Trianon következményei közül a Kisantant és Magyarország közötti aránytalanságokra (Csüllög–Gulyás–Suba, 224–225. old.), illetve az ebben az összefüggésrendszerben elképzelt magyar–szomszéd katonai konfliktusokra koncentrál (uo. 228–231. old.). Az utódállamokhoz került magyar kisebbségek kapcsán a szerzők némileg sommásan leszögezik: „Mindhárom kisantant állam ellenséges erőként, a Magyar Királyság »ötödik hadoszlopaként« kezelte a magyar kisebbséget” (uo. 223. old.), hogy végül a térség átrendeződését összegezze egy kevésbé informatív térkép segítségével (uo. 232–233. old.). Igazi csemegének számít viszont a Monarchia területén megalakult (vagy megalakítani tervezett) „ideiglenes államtereknek” szentelt figyelem (uo. 91–111. old.).²² A fejezet szerzői felsorolnak számos ideiglenes államot – Német-Ausztriától Fiumén át a Nyugat-Ukrán Népköztársaságig –, több-kevesebb adattal is szolgálva történetükről, kiterjedésükről és egyéb sajátosságairól; a jellemző etnikai viszonyokra azonban sajnos nem térnek ki. Az áttekintő térképen még feltüntetett körösmezői Hucul Köztársaság azonban hiányzik, helyette csak Ruszka-Krajna szerepel az összeállításban, pedig az nem is volt ideiglenes állam, hanem a Magyar Népköztársaság – igaz, szintén csak kérészerűen – autonóm területének számított.

Az album több térképe is bemutatja a trianoni változásokat, majd a két világháború közötti korszak alakulását, végül a revízió hatását. A trianoni békeszerződés kapcsán az olvasható, hogy a magyar anyanyelvűek arányának növekedése megtört a világháború, illetve a határváltozások következtében, ugyanakkor a nemzetiségek nélküli, magyar menekültekkel gyarapodó Magyarország „nemzetállammá vált, ami az utódállamokról nem volt elmondható” (Rózsa–Rovács, 174–175. old.). Az 1920-ban 90%-os magyar többség az elkövetkező időszakban is nőtt a természetes asszimiláció következtében (uo. 178. old.). A nemzetiségi kérdés és az utódállamok multietnikus jellegére való utalás az 1938–1941 közötti változások összefüggésében is előkerül, melyek kapcsán a vonatkozó rész szerzője megállapítja, „az 1941-re kialakult új határok alapvetően nemzetiségi szempontok alapján és tárgyalásos úton lettek megállapítva, és a Délvidéket leszámítva komolyabb honvédségi erő bevetésére sem volt szükség a magyar fennhatóság érvényesítéséhez” (uo. 181. old.). Noha a területgyarapodások következtében a nemzetiségek összlakosságon belüli aránya megközelítette a 20%-ot, „Magyarország továbbra is határozottan

magyar többségű volt, és sokkal inkább egy nemzetállam képét mutatta, mint a két világháború közötti Románia vagy a nemzetiségi mozaikokból álló Csehszlovákia és Jugoszlávia. Mindezek ellenére jelentős észak-erdélyi és kárpátaljai román, illetve ruszin tömbterületek kerültek újra Magyarországhoz...” (Uo.) Kár viszont, hogy a kötetben közölt térképen ez nem igazán vehető ki (uo. 183. old.). A későbbi folyamatokat a második világháború utáni helyzet rövid ismertetése érinti, de csak a trianoni határokon belül: tovább erősödött, írják, az ország nemzetállami jellege, a „nagy többségében magyar anyanyelvű és magyar nemzeti identitással is rendelkező cigányságot is figyelembe véve” Magyarország nemzetiségi tekintetben homogénné vált (uo. 182. old.).

Kétségtelen, hogy a Cartographia atlasza történeti és regionális kontextusban egyaránt jól helyezte el „Trianont”. A KSH albuma nem élt viszont ezzel a lehetőséggel, és az EKEK kézikönyve is csak gyéren vállalkozott erre a feladatra.

DISKURZUSOK ÉS AZ ÖSSZKÉP

Ami a trianoni békeszerződés értelmezését és különösen az értékelését illeti, kijelenthető: egyik kiadvány sem sorolható be a „revizionista szubkultúrába”. Ugyanakkor a magyar államot és nemzetet ért csapás bemutatásában, a területi, népességi, gazdasági, infrastrukturális stb. veszteségek számbavételében mindegyikük a klasszikus sémához tartja magát, és alig jelennek meg bennük az újabb történeti kutatási eredmények. Példaként utalhatok Tomka Béla alapvető megállapításaira a békeszerződés gazdasági hatásairól.²³ Mind a három kötetben a nemzeti értelmezési keret dominál, pedig ezt a szaktudomány részéről újabban egyre több kihívás éri.²⁴ A szomszédos országok történeti narratívái iránt is inkább közöny mutatkozik.²⁵

Nem mosható azonban egybe ez a három térkép-publikáció. A Cartographia atlasza a nemzeti kérdést tekinti a térképekben elbeszélte múlt bemutatásához vezérfonalnak, és ennek megfelelően a magyar nemzet sorsát kíséri figyelemmel, elkerüli azonban az elfogult etnocentrizmus csapdáját, amit Romsics Ignác lektori munkája is segíthetett, és amit a mégoly rövid irodalomjegyzék is tükröz. A végeredmény így nemcsak „egy magyar atlasz”, hanem olyan kiadvány, amelyben az egykori Magyar Királyság többi nemzete és megannyi kisebbsége is figyelemben részesül. Semleges és tárgyilagos nyelvezetű szövegei a hosszú távú folyamatok és a tágabb kontextus szakszerű bemutatása és elemzése mellett rámutatnak a békemű következtelenségeire és nyilvánvaló tévedéseire is, kiemelve a ma is fennálló problémákat. Ez már önmagában is, a sérelmek ismételtetése vagy az elfogult értékelések nélkül is alkalmas Trianon kiegyensúlyozott történeti értelmezésére. A magyar történetíráson belül, a trianoni kérdéskörrel (is) foglalkozó irányzatok közül ez a beszédmód ahhoz

áll közel, amely még a rendszerváltást megelőző időszakban vert gyökeret nálunk. Az MTA Történettudományi Intézetében, az ELTE-n, a nagyobb vidéki, illetve a határon túli tudományos műhelyekben dolgozók munkásságára épülve – a szakmai ethoszt az ideológiai, nemzeti elfogultságok fölé helyező – irányzat a kétezres évekre meghatározóvá és egyfajta fősodorrá vált Trianon értelmezésében.

A KSH albuma kapcsán is ki lehet jelteni, hogy nem csak „egy magyar album”, lévén hogy a térképek többsége a történelmi Magyarország *egészét* jeleníti meg (és akár még a címben szereplő nemzetet is értelmezhetjük „politikai nemzetként”), a fókuszban pedig kétségkívül az állam áll. A kötet mindenekelőtt a történelmi Magyarországnak állít emléket, amelyet egy sok szempontból dinamikusan fejlődő, modernizálódó és egységesedő országgént ábrázol. Hogy ez bizonyos nosztalgiait is sugallhat, és akár még az elszalasztott történelmi lehetőség érzetét is felkeltetheti az olvasóban („Milyen szép országunk is lehetne, ha nem lett volna Trianon!”), azzal addig nincs baj, amíg nem társul hozzá revizionizmus és magyar etnocentrizmus. Erre pedig a kísérő tanulmányok nem teremtenek lehetőséget. Probléma viszont, hogy a kötetből kivilágító összkép a kelleténél kevésbé tükrözi az ország lakosságának etnikai diverzitását, valamint hogy válasz nélkül hagyja az égető kérdést: mi vezetett a felbomláshoz? Az adandó válasz pedig abban bújjik meg – és ezt már sem a szövegek, sem a térképek nem mondhatják el nekünk, olvasóknak –, amit – a nagyhatalmi érdekek mellett – a nemzetiségi törekvések demonstráltak. Érdekes kettősséget – és egyben következetlenséget – róhatunk fel magának a nyelvhasználatnak is. A KSH elnökének, Vukovich Gabriellának rövid, a békeszerződés aláírásának 100. évfordulójára időzített köszöntője törésmentesen illeszkedik a „hivatalos” Trianon-diskurzusba, amikor a 2020-ra dominánssá, mi több, szinte kizárólagossá vált „békediktátum” és „trauma” kifejezések használatán túl a nemzet fennmaradását biztosítani hivatott heroikus küzdelemre és talpra állására hegyezi ki mondanivalóját. Ez a mai történelempolitikai diskurzus megszokott nyelvezete (Rózsa–Rovács, 7. old.). A kötet végén található szerkesztői megjegyzésekben már nem éppen ez a rituális beszédmód köszön vissza (uo. 382. old.).

Az EKEK kézikönyvét is a nemzeti és területalapú szemléletmód jellemzi, mivel a szerzők elsősorban a geopolitikai szempontokra és a területi változásokra, illetve nemzeti vonatkozásaira figyelnek. Miközben részletesen – néha egészen aprólékosan – mutatják be a konkrét eseményeket, felsorolva a veszteségeket és a magyar államot és nemzetet ért – tényleges – méltánytalanságokat, nem ügyelnek a hosszú távú folyamatok érzékeltetésére. A kézikönyv üzenetét éppúgy, mint az albumét, némileg beárnyékolja, hogy megreked magyar glóbusz szemhatárán. Az egyik szerző, Gulyás László öntudatosan vállalja is ezt a kizárólagosan magyar központú megközelítést,

amikor lépten-nyomon a nemzeti (és konzervatív) nézőpont fontosságát hangsúlyozza.²⁶ Ezt a törekvését támasztja alá a kötethez mellékelt válogatott szakirodalom is, amely gyakorlatilag csak az általa irányított Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására néven működő egyesülethez kötődő kutatók munkáira szorítkozik. Ez szakmailag csak nehezen védhető. Az elbeszélés nyelvhasználati is igencsak árulkodó, többször is a magyar sérelmi gondolkodás nyelvi paneljeit reprodukálja (Csüllög–Gulyás–Suba, 31, 79, 111, 161, 171, 177, 209, 217. old.). Ebben a könyvben gyakran találkozni olyan „hagyományos” leegyszerűsítésekkel is, amilyen Károlyi Mihály hibáztatása a belgrádi konvenció aláírása miatt („Károlyi a konvenció elfogadásával gyakorlatilag küzdelem nélkül adott fel területeket [...] Mindezek miatt úgy véljük, hogy súlyos politikai és katonai hiba volt annak aláírása”, uo. 115. old.), vagy a szerzők azon megállapítása, mely szerint Trianont követően az egész magyar közvélemény számára a revízió volt a legfontosabb dolog (uo. 179. old.).

Ennek a fajta sérelmi alapú történet szemléletnek pregnáns nyelvi kifejeződése a „trianoni diktátum” vagy „trianoni békediktátum” kifejezés állandó használati. Tény, hogy 1920-ban Párizsban gyakorlatilag nem tárgyaltak Magyarországot képviselőivel, és az országnak nem is volt módja, hogy visszautasítsa a „diktált békét”, a békemű ilyen nyelvi meghatározása egy tudományos munkában mégis aggályos. A történetírói szakszerűség azt kívánná, hogy a semleges „békeszerződés” kifejezéssel illessük a Párizs környéki békét,²⁷ nem utolsósorban azért is, mert a „diktátum” azt a – szomszédaink esetében például a bécsi döntések kapcsán joggal kifogásolt – nemzetépítő történelemszemléletet idézi, amelyben a szakmai szempontokat bármikor felülírhatja a vélt „nemzeti érdek”.

A kézikönyv – összevetve az atlaszsal – a kormányzat fogalmait szerint való aktuális Trianon-diskurzust szólaltatja meg. A Magyarságkutató Intézet (melynek Gulyás László az egyik vezető munkatársa), továbbá a XX. Század Intézet és részben a Veritas Történetkutató Intézethez kötődő történészi beszéd köszön itt vissza, amely az 1945 előtti revizionista diskurzus elemeiből is táplálkozva próbál régi-új kánont teremteni. A KSH albumában tetten érhető történet szemlélet is ehhez közelít. A Cartographia atlaszában viszont határozott a törekvés, hogy értsük meg végre a trianoni tragédiát.

Az ez alkalommal bemutatott három térképkivágy tükrében pontosan ez a fajta szemléleti megosztottság jellemzi ma hazánkban a Trianon-beszédet. □

26 ■ Tóth Gábor: A történelemtudományban nem zárult le a rendszerváltás – Gulyás László a Vasárnapnak. *Vasárnap.hu* 2020. 06. 19. <https://vasarnap.hu/2020/06/19/a-tortenelemtudományban-a-rendszervaltas-nem-zarult-le-gulyas-laszlo-a-vasarnapnak/>

27 ■ Lásd Zeidler Miklós: A trianoni béke. Szerződés vagy diktátum? *Rubicon* 2020. 6–7. szám, 15–19. old.